‘‘నీ పొరుగింటి వాడు నీతిపరుడో, అవినీతి పరుడో నిర్ణయించడానికి, అతన్ని అంచనా వేయడం, ఎంత అవసరమో, నీ సంపదను అంచనా వేయడం కూడా అంతే అవసరం.” అంటాడు లెనిన్.

ఒక మనిషి తాలూకు నీతి, అవినీతి—- అచ్చంగా అతని మీదనే ఆధారపడి ఉండవు. అతను జీవిస్తున్న వాతావరణం మీద, అతనుంటున్న పరిసరాల మీద సైతం ఆధారపడి ఉంటాయి. కొంతమంది కడుపారా తింటున్నారన్న మాట నిజం. ఎక్కువ మంది, అర్ధాకలితోనూ, పూర్ణాకలితోనూ మాడి పోతున్నారన్న మాటా నిజం ! ఈ పేదవారికీ, ఆకలితో నక నక లాడిపోతున్నవారికీ, ఏదో ఒక సమయాన, ఈ అన్నం తింటున్న వారి మీద కోపం రావడం సహజం. కడుపు నిండా తింటున్న వారు, ఏమరుపాటుగా ఉన్నప్పుడు, అందినంత అన్నాన్ని దొంగిలించుదామని అనిపించడం సహజం. అల్లాగా అనిపించీ, అనిపించీ, అనిపించీ - ఎప్పుడన్నా దొంగతనం చేస్తారు. దొంగతనం చేయడం, మన చట్ట ప్రకారం నేరమే !

సందేహం లేదు. అయితే ఈ నేరానికి బాధ్యులెవరు ? మనం ఏమంటా మంటే, మన చట్టాలు ఏమంటాయంటే "తిండికి లేనివారే నేరస్థులు" అని. కానీ ఏదో విధంగా మనమూ ఇంత తిండి తిండామన్న దుష్టపుటాలోచనలు కలిగించి, వారిని ఈ దొంగతనానికి పురి కొల్పింది, కడుపు నిండా తింటున్న వారే గదా! నేరం చేయవలసిందిగా, తెర వెనుక ఉండి ప్రోత్స హించిన వారిని, బుద్ధిపూర్వకంగా మరిచిపోయి, కనిపించే లాగానో, పట్టుబడేలాగానో నేరం చేసిన వారిని మాత్రమే మనం నేరస్థులని అంటున్నాం. పాపులనీ అంటున్నాం. ఇదొక చిత్రమైన సమస్య. ఈ సమస్యను సరిగ్గా అర్థం చేసు కోవడానికి, సామాజిక పరిజ్ఞానం, ఆర్థిక పరిజ్ఞానం, రాజకీయ పరిజ్ఞానం ముఖ్యంగా కావాలి.

ఒక వ్యక్తి జీవిత విధానమైతేనేం, ఆలోచనా విధాన మైతేనేం, ఇంకా, ఇంకా...మిగిలిన విధానాలైతేనేం, ఆర్థిక పరిస్థితి మీద ఆధారపడి ఉంటాయి. ఆ స్థితి మారిన కొద్దీ ఈ విధానాలుకూడా మారుతూ ఉంటాయి.

ఈ మార్పులో; సామాజిక, ఆర్థిక, రాజకీయ రంగా లకు చెందిన మౌలిక సత్యాలు దాక్కొని ఉంటాయి. ఈ సత్యాలను బయటికి తీయాలి. తీసి కథలుగా మలచాలి.

1952 నుండే—ఈ సామాజికావగాహనకు భరద్వాజ ప్రయత్నించినట్లు విమర్శకులు చెబుతున్నారు గానీ — అది

నిజం కాదు — ఇందుకు సంబంధించిన భావాలు, అంతకు ముందు నుంచే అతనిలో ఉన్నాయి. అతను పెరిగిన వాతావరణం అటువంటిది. తండ్రిగారికి జాతీయోద్యమంతో ఉన్న సంబంధం, సామ్యవాదులతో తన కేర్పడిన సంబంధం, తాను భవించిన ఆకలి, దారిద్ర్యం, నిరుద్యోగం; అడుగడుగునా, ఎదురౌతున్న అసమానతలు — ఇవన్నీ భరద్వాజ ఆలోచనా విధానాలను సరిదిద్ది, అతన్ని సరైన మార్గంలో నిలబెట్టాయి. ఆ మార్గంలోనే అతను — ప్రయాణించి ఉండవలసింది. కాని పెనుభూతంలాగా చలం అడ్డుపడ్డాడు. పడి భరద్వాజను తన అష్టబాహువులతోనూ బంధించి వేశాడు. ఆ బంధంలో చిక్కుకొని తను స్వేచ్ఛ కోసం పోరాడుతున్నా నన్న భ్రమా సముద్రంలో ఈదులాడాడు భరద్వాజ. చలాన్ని తాగి, ఆ తాగిన మత్తులో జోగిస లాడుతూ, చలం గొంతుతో, చలం మాటలనే, చలం లాగా ఆలపించాడు. అప్పుడన్నాడు చలం 'నా వారసుడు భరద్వాజ' అని! భరద్వాజ మనస్సు కలుక్కుమన్నది. గుండె గుబగుబ లాడింది. పైగా ధనికొండ వంటి మిత్రులు, 'నీ గొంతు కోసం నీవు వెదుక్కో' మని పోరుతూనే ఉండిరి...వీటన్నింటి ఫలితంగా చలంగారి పద్మవ్యూహం నుండి, ఈ అభిమన్యుడు, విజయధ్వానం చేస్తూ బయట పడ్డాడు... 'కామాజిక స్పృహ' ఉన్న రచనలకు ఓ నమస్కారాన్ని పెట్టాడు. 'సామాజిక స్పృహ' ఉన్న రచనల వేపు లేఖినిని మలిపాడు. అంతకు ముందు చాలా కాలంగా, మనసు

లోలోపలి పొరల్లో దాగొని, గుసగుసలాడుతున్న అసలు సిసలు ఆలోచనలు, కాస్త ఆలస్యంగానైనా అక్షర వాహనా లెక్కి అందరి ముందుకూ రాసాగాయి. పాత్రల వొంటి మీద పిసరంత ఉల్లిపొర గుడ్డనైనా ఉండనీకుండా, వాటిని నిరంతర సురత క్రీడా నిమగ్నం చేసి, పాఠకులకు వెర్రెక్కించి, కిర్రెక్కించిన భరద్వాజ వేరు. కటిక కాటుక పొగల చీకటి గుయ్యారాలలో దూరి, చాటుగా మాటుగా తచ్చాడే ఊహలను వొడుపుగా పట్టుకొని వాటికి ముగుదాడు బిగించి, వాటితో క్రీడలాడించిన భరద్వాజ వేరు. 'వేరని ఉత్తినే అనడం కాదు; ఈ కధ ఆ మార్పు కొక అక్షర సాక్ష్యం]

వర్గదృషి

అవాస్తవికం, అసందర్భం, అసహజం మొదలైన లక్షణాలను, మనంసరిగ్గా అర్థం చేసుకోవడం లేదనుకొంటాను. మనకు ఇష్టంలేనివి జరిగినప్పుడూ, మనకు సరిపడని మాటలు విన్నప్పుడూ, మన అభిరుచులకు భిన్నమైన పనులు చేయవలసి వచ్చినప్పుడూ, మనం ఇలాంటి మాటలు వాడుతుంటామేమో ననిపిస్తుంది. మనకు వాస్తవం కానిది, సందర్భోచితం కానిది, సహజం కానిది, మరొకరికి అవుతుందని, సాధారణంగా మనం అనుకోలేము. ఎంత అసహజమూ, అవాస్తవికమూ అయినా, దాని తాలూకూ వేళ్ళు — చాలా దూరంగానైనా, వాస్తవికంలోనే ఉండి

ఉంటాయి. అంతదూరానికి పోలేక చప్పున మనం ఈ పడికట్టు రాళ్ళను వాడుతుంటామని నా నమ్మకం. ఈ విషయాన్ని నేను శరభయ్య ద్వారా రుజువు చేసుకొన్నాను.

మనిషి ఆలోచనలెపుడూ, తనకు లేనిదాని చుట్టూతా పరిభ్రమిస్తుంటా యనుకొంటాను. గర్భదరిద్రుడు, భోగభాగ్యాలను గురించీ, భాగ్యవంతులు అనుభవించే, సుఖసౌఖ్యాలనుగురించీ ఆలోచిస్తే; అన్నీ ఉన్నవాడు, లేమిలో ఉన్నవారి ప్రశాంతజీవితాన్ని గురించి ఆలోచించడం అనుభవంలో ఉన్నవిషయం.

దాదాపు ఆరేళ్ళపాటు పట్నంలో గడిపేశాక, నాకు పట్నవాసం మీద గట్టిగా మొఖం మొత్తింది. రవంతహాయి, వెసులుబాటు, కమ్మని గాలి, నిర్మలమైన పలకరింపు, ఆపేక్ష, నగరజీవితంలో కొరవడ్డా యని పించింది. బ్రతుకులో యధార్థంపోయి, నటన, కృత్రిమత్వం, దొంగ మర్యాదలు, నిజాన్ని చెప్పలేని బలహీనత, వేగం, జీవితంలో చోటుచేసు కొంటున్నట్లనిపించింది. కొంతకాలంపాటు, ఈ పై పై బ్రతుకును వంకెకు తగిలించి, అసలు మనిషిగా గడపాలనుకొన్నాను. ఆఫీసుకు ఏకంగా నెలరోజులు సెలవుపెట్టి రావలపాడు వెళ్ళాను. అక్కడే నాకు శరభయ్యతో పరిచయం కలిగింది.

ముకుందం చెప్పేనదాకా, శరభయ్యను గురించి నాకు తెలీదు. తెలుసుకోవలసిన విశేషం గూడా అతనిలో నాకేమీ కనిపించ లేదు. మనిషి, పొడుగ్గా, లావుగా ఉంటాడు. బిరుసు మీసాలు. పెళ్ళయింది. ఇద్దరు పిల్లలు. నల్లగా ఉంటాడు. ఏదో చదువుకొన్నాడు. ఇదీ ముకుందం అతన్ని గురించి నాకు చెప్పింది.

"ఇవన్నీ నాకెందుకు చెబుతున్నట్టు?" అన్నాను ముకుందంతో.

ముకుందం, తన దొంగతనాన్ని నేను పసిగట్టినట్టు, ముసి ముసి నవ్వులు నవ్వాడు.

"అబ్బాయీ! ఇది పనులెద్దడి కాలం. నిన్ను వెంటబెట్టుకొని, చేలంటా, వాగులంటా, గట్లంటా, తిరగడానికి నాకు తీరదు. నువ్వేమో, 'రా రా' అని నన్ను పట్టుకొని గీమారుతున్నావు. నీకా శరభయ్యగాణ్ని తగిలిస్తా. వాడివెంట తిరిగిరా. అందుకే వాణ్నిగురించి నీతో ఇంతగా చెబుతూంట—" అన్నాడు ముకుందం.

"అతగాడికి మాత్రం పన్లూ, గిన్లూ ఉండవ్వటా! నువ్వేమో, మహా విరగబడేవాడివున్నూ, ఆ శరభయ్యేమో, గాలికి తిరిగేవాడూనా! నీకు లేనితీరిక, వాడికెలా ఉంటుందీ?" అన్నాను ముకుందం, దొంగ తనం ఈసారి నిజంగానే పట్టుకొని.

"ఉంటుంది" అన్నాడు ముకుందం సంగ్రహంగా.

మర్నాటి ఉదయం, నేను నిద్రలేవకముందే శరభయ్య వచ్చాట్ట. నన్నెక్కడికో తీసికెళ్ళడానికి, శరభయ్యా, ముకుందం, గతరాత్రే ఒప్పందాని కొచ్చారట.

అదే మిదేమని నేను లేచి, కాఫీ తాగి బైటి కొచ్చేసరికే, శరభయ్య ప్రత్యక్షమయ్యాడు.

"ఏమోయ్ శరభయ్యా! మావాణ్నీపూట ఎక్కడికి తీసికెడతా వేమిటి?" అన్నాడు ముకుందం.

"ముందు బయల్దేరనీండి. గడపదాటాక, కాళ్ళెటు గుంజితే అటు" అన్నాడు శరభయ్య నాకేసి చూసి నవ్వుతూ.

ఆ'విట్' నేనూ అనుభవించాలని,శరభయ్య ఉద్దేశ మనుకుంటాను.

ఊరు దాటినదాకా, ఎవ్వరమూ పలకలేదు. మాదిగగూడెం దాటి, పెద్దవాగు పొంతనే, పొలంగట్టు మీదుగా నడుస్తున్నాం. వేరుసెనగ చేలు, పచ్చగా, నిండుగా, యౌవనంలా చూపుకందినంత మేరా కనిపిస్తు న్నాయి. కొన్నిచోట్ల, కందిచాళ్ళు, పసుపుముసుగులు వేసుకొన్న, మారు వాడీ ముత్తైదువుల్లా కనిపిస్తున్నాయి. దూరంగా మంచె, చెదురుగా తుమ్మచెట్లు, గాలికి ఊగుతున్న, గిజిగాడి గూళ్ళు, నీటి వాసనతో బరు వైన గాలి,...చాలా హాయిగా ఉంది.

మరో యావలేకుండా, ఈ పొలాల మధ్య చిన్నగుడిసె వేసుకొని, చెట్లను, పంటల్ని, గడ్డిని, పశువుల్ని, చిన్నచిన్న రంగురంగు పురు గుల్ని చూస్తూ, ఇక్కడే, ఇలానే కలకాలం ఉండిపోదా మనిపించింది.

"ఇక్కడ కూచుందామంటారా?" అన్నాడు శరభయ్య - నా వాలకం కనిపెట్టి.

ఇద్దరం గట్టుమీద చదికిలపడ్డాం.

శరభయ్య పైపంచ తీసి, నడుంమీదుగా కాళ్ళచుట్టూ చుట్టి రెడ్డిగం వేసి కూచుని, చుట్ట ముట్టించాడు.

"ఈ సంవత్సరం పంటలెలా ఉన్నాయి శరభయ్యా?" అన్నాను కాలక్షేపం కోసం.

నోట్లోంచి చుట్టతీసి తుబుక్కున గట్టుపక్కన ఉమ్మేశాడు శరభయ్య. చుట్ట కొస కొరికి వేలితో నాలికమీంచి, ఆ కొసను తీసి, నేలకు రాచాడు.

"ఆఁ—ఏం పంటలు బాబుగారూ! ఈ ఏడు సరిగ్గా వానలే లేకపోయె. వరపున బట్టతడుపు జల్లు పడ్డట్టయితే, మావూరిపని, సీతారాం కోరుతుండేదనుకోండి. చిట్టని చినుకే లేకపోయె! సన్నజనం పని, మరీ 'గోరకలి'గా ఉంది లెండి. నాలుగకరాల 'యెగసాయం' చేసే కోటప్ప గారి పెదరామయ్య, మొన్న కూతురుపెళ్ళి చెయ్యడానికి ఆవలిచ్చి సచ్చాడనుకోండి. ఊరంతా అనుకోటం, 'జంఝూమృతం' గా అయిదురోజులు పెళ్ళి చేస్తాడని. మాలా, మాదిగా, అలగాజనం చాలామంది నోళ్ళు తెరుచుకు కూచున్నారు. తీరా చూస్తే తుస్సు మనిపించాడు. బ్రాహ్మడిగ్గాడా, పాతికిచ్చి సరిపుచ్చాడు. పెదరామయ్యపనే అట్టా ఉంటే, ఇక తక్కిన నాయాళ్ళసంగతి—లబో దిబో" అన్నాడు శరభయ్య.

చుట్ట ఆరిపోయింది. అగ్గిపెట్టివ్వబోయాను. 'ఎందుకు లెండి' అంటూ జేబులోంచి చెకుముకి సంచి తీశాడు. ఇంత దూది తీసి, చెకుముకిరాయి అంచునే పెట్టి, అది కదలకుండా, ఎడం బొటనవేలితో అదిమిపెట్టి, కుడిచేత్తో 'బిళ్ళ' పట్టుకుని, రాయిని గట్టిగా రాశాడు. రెండోసారికే దూది అంటుకొంది.

"ఈ కోమటి నరసయ్య ఉత్త..." మాట పూర్తి చెయ్యకుండానే, చుట్ట గబగబా కాలుస్తున్నాడు శరభయ్య. "అక్కడికీ మంచి ముక్కలు ఏరియ్యవయ్యా అన్నా. సురేకారం మండినట్టు మండుద్దన్నాడు. లాగీ, లాగీ, దవడలు పీక్కుపోతున్నాయి గానీ పొగరాదు. ఉత్త ముండమోపి సరుకు. మహా అడ్డకాలుపు. మీరు చుట్ట కాలుస్తారా? కాలిస్తే

పాటిపో గాకు కాల్చి చూడండి. మా భేషుగ్గా కాల్తుంది. చేదుండదు. సాంబ్రాణి కడ్డీలాగా మాంఛి సువాసన..."

చుట్ట సాంబ్రాణి వాస నొస్తుందని, నాకిప్పటికీ నమ్మకంలేదు. కానీ వొస్తుందంటున్నాడు శరభయ్య. అతని అనుభవాన్ని, నే నెలా కాదనడం?

"మీ రొచ్చినప్పణ్నించీ, మిమ్మల్నో సంగ తడిగాలనుకొంటున్నా నండీ!" అన్నాడు శరభయ్య.

"ఏమిటది?"

"ముకుందంగారు మీతో ఏమీ హెచ్చరించలా ?"

"లేదే!"

"మర్చిపోయారేమో లెండి! మాపిటికి మళ్ళా గ్యాపకం చేస్తాను."

శరభయ్య అడగదలుచుకున్న సంగతేమిటా అని చాలా సేపు ఆలోచించాను. అతనికి నా నుండి కావలసిన పనులంటూ ఏమీ ఉండవని నాకు తెలుసు. అయినా, అతనేదో పెద్ద విషయమే నన్నడగాలనుకొని ఉంటాడనేది ఖాయం. ఆ పని తను చెబితే కాదన్న అనుమానంతోనే, ముకుందం చేత చెప్పించాలనుకొని ఉంటాడు. ముకుందం మాట నేను తప్పక వింటానని శరభయ్య విశ్వాసం!

"మా వూరెలా ఉందండీ?" అన్నాడు శరభయ్య కాస్సేపాగాక.

"దివ్యంగా ఉంది."

నాకేసి, ఆశ్చర్యంగా చూశాడు శరభయ్య. తరువాత, మెల్లగా నవ్వాడు.

శరభయ్య నా మాట నమ్మ లేదనిపించింది నాకు.

"ఏమిటండీ బాబూ మీరూ అట్లా అంటారు! అంతంత పెద్దపెద్ద పట్నాల్లో ఉంటొచ్చినోరికి, దిక్కు దివాణం లేని, ఈ పూరికొంపలు నచ్చడమేమిటండీ నా తలకాయ? ఓ రోడ్డు లేదు. పోస్టాఫీసు లేదు. బస్సు లేదు. కరెంటు లేదు. ఆస్పత్రి లేదు. గాంధీగారు చచ్చిపోతే, పదిహేను రోజులగ్గానీ మాకు తెలిసింది గాదు. ఇంకా తెల్లోళ్ళే ఉన్నా రనుకొంటున్న వాళ్ళు బోలెడు మంది! ఇలాంటి ఊళ్ళు మీకు నచ్చా యంటే నేను నమ్మలేను."

శరభయ్యకు చెప్పాల్సిన సమాధానం నా దగ్గర సిద్ధంగా ఉంది. ఇవన్నీ ఉంటే ఇట్టే సుఖ పడతామని అతని ఉద్దేశం. ఇన్ని ఉన్నా, సుఖమంటే ఏమిటో ఎరగని వాళ్ళు, పట్నాల్లో లక్షలాదిగా ఉన్నారని, శరభయ్యకు తెలీదు. నేను చెప్పినా నమ్మడనిపించింది.

నేను మెదలకుండా ఊరుకోవడం చూసి, తన మాటలతో నేను ఏకీభవించాననుకొన్నాడు శరభయ్య. అందుకే-

"అంతే నంటారా బాబయ్యా?" అన్నాడు శరభయ్య, విజయ శంఖం బైటికి తీస్తూ.

"ఇవన్నీ ఉండేసరికి, ఇప్పుడున్న వ్యవస్థే సీదా మారిపోతుంది! ఈ హాయి, ఈ తీరుబాటు, అరవిడిచి కబుర్లాడుకోడం, ఒకరి కొకరు సాయ పడటం... ఇవన్నీ ఉండవనుకొంటాను. నాగరికత పెరిగిన కొద్దీ

మనిషికీ మనిషికీ మధ్య, అగాధాలు ఎదిగి పోతున్నాయి. ప్రతివాడూ తన చుట్టూ, తాను గోడలు కట్టుకొని, తనకు తానే బందీ అయి పోతున్నాడు. మాటల్లో, రాతల్లో, ఉపన్యాసాల్లోని సహజీవనం, సోదరత్వం, సౌభ్రాతృత్వం, సౌమనస్యం, విచ్చల విడిగా పేలి పోతుంటాయి. పక్కవాడు తిండి తినలేదని తెలిసికూడా ఆ సంగతి తెలీనట్లు నటించడం, ఇంకా పల్లెటూళ్ళకు పాకలేదను కొంటాను. ఇంట్లో అన్నిటికీ అగచాట్లు పడుతున్నా, ఏ బాధలూ లేనట్టు ప్రవర్తించడం, ఉన్నదానికన్నా ఎక్కువ ఉన్నట్టు పోజ్ చేయడం, ఆత్మవంచన, దగా, కుట్ర, మోసం, ఇత్యాది అంటు జాడ్యాలు, బస్తీల వరకే ఉండిపోయా యనుకొంటాను. ఈ వొక్క కారణం చాలదా, ఈ పల్లెను మెచ్చుకోడానికి"

తరవాత అనిపించింది, రెచ్చిపోయి మాట్లాడానా అని! అయినా, నా ఆర్గ్యుమెంట్ శరభయ్యకు నచ్చలేదని నేను గ్రహించాను. అతనేదో చెప్పాలనుకొని, చెప్పడం ఆపాడనిపించింది.

ఎండెక్కింది. ఊళ్ళోంచి పశువులు, మందలు మందలుగా వస్తున్నాయి. అన్నం దుత్తలు నెత్తిమీద పెట్టుకొని ఆడవాళ్ళు గట్లమ్మట పోతున్నారు. "ఉత్తితీత తీతా" అంటూ తుమ్మల్లోంచి ఏవో పిట్టలు అరుస్తున్నాయి. వేరుసెనగ చేనుమీంచి, మదపుగాలి విసురుతోంది. చిన్న పిల్లలు కొంత మంది గేదెల మీదెక్కి సవారి చేస్తున్నారు. ఓ కుర్రాడు పాటందుకొన్నాడు-

"సోగ్గాడో చిన్ని నాయనో

సోగ్గాణ్ని తీసికెల్లి,

వొలుకుల్లో బెడితేను,

వొలుకులన్ని తెగ్గులికె సోగ్గాడో !"

మిగతా కుఱ్ఱ సజ్జంతా ఒక్కసారి గొల్లున అందుకున్నారు.

"సోగ్గాడో (యహ) చిన్ని నాయనో!

సోగ్గాణ్ని తీసికెల్లి వొలుకుల్లో పెడితేను..."

మొదటి కుఱ్ఱాడు, ముల్లుగఱ్ఱతో, ముందున్న గేదెను ఒక్క చరుపు చరిచాడు. పశువులన్నీ గునుకు పరుగు లంకించుకొన్నాయి. జిమ్ముమన దుమ్ము లేచింది...

"నారిగాడు, నరసమ్మ,

నారింజ తోపుకాడ,

నాటకా లాడారు సోగ్గాడో!!

సోగ్గాణ్ని ఎత్తుకెల్లి,

సూరుకింద దాయంగ,

బల్లితల్లి తన్నుకెల్లె సోగ్గాణ్ని!"

గుంపు ఝుమ్మున కంఠాలు విప్పింది మళ్ళీ!

"సోగ్గాడో నా చిన్ని నాయనా!

నీ కెన్ని తిప్పలొచ్చినయ్యో సోగ్గాడో!"

పశువులూ, వాటితో బాటే, ఆ పాట కూడా డొంక మలుపులోనికి, దూరంగా వెళ్లిపోయాయి. ఆ పాట వింటూ అలానే ఆ పశువులవెంట వెళ్లిపోదామనిపించింది. శరభయ్య లేకపోతే అంతపనీ చేద్దునేమో!

"పోదామటండీ!" అన్నాడు శరభయ్య.

లేచాను.

"సాయంత్రం మునేటి దగ్గర కెడదాం!"

"అలాగే!"

ఒక్కోసారి మనంచేసే ఉపకారం కూడా ఘోరంగా వికటిస్తుం దనుకొంటాను. పాపంగదా అని మనం సాయానికి పోతాం. ఆ సాయమే వాళ్లకు సంకెళ్ళుగా తయారవుతుంది. నాకేదో తోడుగా ఉండాలని, శరభయ్యను పంపించాడు ముకుందం. ఈ శరభయ్య, పుడకలా తయా రయి కూచున్నాడు నా ప్రాణానికి. ఏదీ చూడనివ్వడు. ఏదీ ఆలోచించ నివ్వడు. ఆ మునేటి దగ్గరా అతనితో ఇదే గొడవ.

"చూస్తానికి జిట్టెడు లేదుగానీ, మా లావు ఉరవడండోయ్! మోకాళ్ళోతు నీళ్లల్లో కూడా నడవలేం. ఒకసారి తిరపతయ్యగారి పెద జీతగాడు, 'యామనపిల్లి' నించి పత్తిత్తుల బస్తాలేసుకొని, వస్తున్నాడు. అందరూ వొద్దొద్దంటూనే ఉన్నారు. ఆ మలపనాయాల వినకుండా బండిని ఏట్లో దిగేశాడు. నీళ్ళు కూడా ఎక్కువగా లేవండీ. మహా ఉంటే 'తొలుపు' దాకా ఉంటాయి. ఇంకో రెండు పగ్గాల దూరం వస్తే, బండి ఒడ్డెక్కేదే! పుల్ల కోడెకు ఇసుకలో కాళ్ళు నిలవలా! బండి తల్లకిందయింది. రెండో రోజున, సంగమేశ్వర మొగి దగ్గర గట్టుబట్టింది. ఊరూ ఉకమూ

ఏకమయిందంటే నమ్మండి! అయ్య చచ్చినప్పుడు గూడా జిర్రున చీదని తిరపతయ్య, నెల రోజులు ప్రజ ముఖం చూడలా."

ఆ రాత్రి ముకుందాన్నడిగాను; రేపణ్నుంచీ శరభయ్యను నాతో పంపడం మానేయమని!

"నేను పంపడమేమిట్రా! అతనే నీ వెంట పడుతుంటేను!" అన్నాడు ముకుందం.

"అతనట్లా అనలేదే!"

"నేను పంపానని చెప్పాడా?"

నిజానికి, శరభయ్య ఆమాటగూడా నాతో అనలేదు. మరి నేనెందుకలా అనుకొన్నాను?

"తనను గురించి, నువ్వేదో నాకు చెబుతావన్నాడే!" అన్నాను.

"వెంటబడి నా ప్రాణాలు తోడుతుంటే అలాగే చెబుతానన్నాను." అన్నాడు ముకుందం.

"ఏం కావాలిట?"

"ఉద్యోగం—ఏ ఉద్యోగమైనాసరే! నెలకు నలభై రూపాయలైనా చాలట. నిన్ను పట్టుకొంటే పనవుతుందని శరభయ్య నమ్మకం. పోనీ, ఏ చప్రాసీ పనన్నా ఉంటే చూడరా పాపం! చాలా అవస్థ పడుతున్నాడు" అన్నాడు ముకుందం జాలి పడుతూ.

నాకేమో పట్నంమీదా, ఉద్యోగంమీదా మొహం మొత్తి ఇలా పారిపోయొస్తే, శరభయ్య వాటి కోసమే మోజుపడుతున్నాడు.

"ఒక్కపూట తిండిదొరికే గ్యారంటీ ఉంటే, ఆ ఉద్యోగంమాని, ఈ పొలాల్లో పాక వేసుకొని ఉండటానికి నేను రెడీగా ఉన్నాను. మరి శరభయ్యకు ఆ మాత్రం ధారకంగూడా ఇక్కడలేదా? ఇక్కడే బ్రతకలేనివాడు, అక్కడెలా బ్రతుకుతాడు? అసలీ ఏటిని, బీళ్ళను, గడ్డిని వొదిలి రావడానికి ప్రాణాలెలా వొప్పుతాయోగానీ..."

ముకుందం, నామాట పూర్తికాకుండానే వెళ్ళి నిద్రపోయాడు...

నాలుగో రోజున ఒంటరిగా పట్టుకొని, శరభయ్యే నోరు తెరచి నన్నడిగాడు.

"ఇక్కడ చాలా ఇబ్బందిగా ఉంది బాబుగారూ! వ్యవసాయ ప్పనులప్పుడు ఏదో పని దొరుకుతుంది గానీ, యేటెల్లకాలం కడుపులు మాడ్చుకోవాలిసొస్తోంది. సగంతిండి సగంగుడ్డ, సగంబతుకులేం బతుకులు బాబయ్యగారూ! ఇద్దరు పసికూనలున్నారు. ఒంటి మీద సరైన గుడ్డ పాస లేదు. మీ కళ్ళముందు పడుంటా. ఏదో పని-కూలి నాలైనా చేసు కొని బతుకుతా. మీకు తెలిసిన చోట, పడెయ్యండి బాబుగారూ!"

శరభయ్య, ఉత్తరీయంతో కళ్ళు తుడుచు కొన్నాడు.

నా యీడువాడు, ఇద్దరు బిడ్డలతండ్రి, బ్రతకడంకోసం, అలా కంట నీరెట్టుకోడం, నాగుండెలను నొవ్వజేసింది! ఏదోపని శరభయ్యకు ఇప్పించా లనుకొన్నాను. ఇదంత సులభం కాదని నాకూ తెలుసు. నా అధికారాన్నీ, పలుకుబడినీ గట్టిగా ఉపయోగిస్తే-శరభయ్యకు, ఆపాటి సాయం చేయగల ననిపించింది. అయినా ఆమాట అతనితో అనలేదు.

అనుకొన్నదానికన్నా ముందుగానే, రావలపాటి నించి బయలు దేరాను. ముకుందం, సెలవంతా ఇక్కడే గడపమని బలవంతం చేశాడు గానీ, నాకే ఉండబుద్ధి కాలేదు. ఊరు, దాని పరిసరాలు, చూడటం, ఆనందించడం అయిదారు రోజులకే అయిపోయింది. మరో నాలుగు రోజులు, ఉత్తినే ఉండిపోయాను. ఈ పదిరోజుల పల్లెవాసంతో, నాకు ఉడ్డు గుడిచినట్లయింది. ఏమీ తోచదు. చదవడానికి ఉండదు. తిరగ డానికి ఉండదు. ఆలోచించడానికి ఉండదు. సంఘర్షణ, పోటీ, వేగం, ఉండదు. ఇలా అనడం సరికాదనుకొంటాను. నాకుమాత్రమే ఇవి అక్కడ దొరకలేదనడం, సబ బనుకొంటాను.

ఈ పదిరోజుల అనుభవంతో, పల్లెవాసులు అనుకొన్నంత— సాహిత్యంలో వర్ణించ బడుతున్నంత అమాయకులు, సత్యసంధులు కా దనిపించింది. స్వార్థం, కపటం, దోచుకోవడం, దర్పం, ఇవన్నీ, ఎంతోకొంత వారిలోనూ ఉన్నాయని పించింది. పట్నాల్లో ఉన్నవారు పెద్దఎత్తున ఒకరినొకరు పీక్కుతింటూంటే, పల్లెల్లో, చిన్నసైజున అదేపని సాగుతోందనిపించింది. పక్కవాడి చేలోగడ్డి -మరోడి బీట్లో దొంగతనంగా గొడ్లను మేపుకోడం, పిట్టవాటుగా అక్కడోకంకి, ఇక్కడో పరక రొల్లుకోడం, గట్లను గజాల లెఖ్ఖన మార్చడం, పిచ్చిమానికలతో కొలవడం, తాలూతప్పా, కూలీలకివ్వడం...అంతా మామూలే!

పట్నంవచ్చాక, శరభయ్య సంగతే మర్చిపోయాను. ముకుందం ఉత్తరంలో రాసింవాకా నాకా సంగతే, జ్ఞాపకం రాలేదు.

శరభయ్య బెజవాడకు మకాం మార్చాడుట. ఏదో కంపెనీలో చిన్న ఉద్యోగం చేస్తున్నాడట. అంతకు మించి ముకుందం జాబులో మరే వివరమూ లేదు. నేను సాయం చేదామనుకొనిగూడా చేయలేక

పోయాను. పోనీ ఎక్కడో ఓ చోట బ్రతుకు తున్నాడుగదా అని సంతృప్తి పడ్డాను.

శరభయ్య రాసిన ఉత్తరం చూసేదాకా అతని పని మరీ అంత అధ్వాన్నంగా ఉంటుందని నే ననుకోలేదు.

"యాభై రూపాయలిస్తున్నారు. పది రూపాయలు ఇంటద్దె మింగుతోంది. మిగిలిన నలభై రూపాయలూ 15రోజులు కూడా రావు. మిగతా రెండువారాలూ ఎలా బతుకుతున్నామో నాకే తోచడం లేదు. జీతం పెంచమంటే వెళ్ళిపొమ్మంటారు. వెళ్ళి బ్రతక గలిగే అవకాశం లేదు. నా లాగా బాధ పడుతున్నవారు చాలామంది ఉన్నారు. రోజుకు పది గంటలపని. ఇంకా ప్రొప్రయిటరు ఏడుస్తూనే ఉంటాడు. సమ్మెచేదామను కొంటున్నారు కొందరు. లాభం ఉండదు. పోలీసులు పిట్టల్ని కాల్చినట్టు కాలుస్తారు. సరిగ్గా బ్రతికే అవకాశాలూ లేవు. వాటికోసం ప్రయత్నిస్తే నిలువునా చంపడం! స్వాతంత్ర్యం వచ్చాక మనుషుల్ని చంపడం మరీ సులువయిపోయింది."

ఈ ధోరణిలో ఉంది శరభయ్య ఉత్తరం. శరభయ్యలో గట్టి మార్పు లొచ్చాయనిపించింది. ఇదివరకు సరిగ్గా మాట్లాడటంగూడా చేతకానివాడు, ఇప్పుడు ఇంత స్పష్టంగా తననుగురించి రాశాడంటే, ఆ మార్పును తక్కువ అంచనా వెయ్యగూడదు. శరభయ్యకు సానుభూతి చూపుతూ ఉత్తరం రాసినట్టు జ్ఞాపకం.

రెండేళ్ళ పాటు అతన్ని గురించి నాకేమీ తెలియ లేదు. ముకుందం రాసే ఉత్తరాల్లో గూడా అతని ప్రసక్తి ఉండేది కాదు.

1949లో అనుకొంటాను, శరభయ్య సెంట్రల్ దగ్గర కనిపించాడు. నేనతన్ని చూడ లేదు. శరభయ్యే నన్ను పేరుపెట్టి పిలిచాడు.

పేరు చెప్పుకొన్నాక గానీ, అతన్ని నేను గుర్తు పట్టలేకపోయాను. మనిషి బాగా మారి పోయాడు. ముతక పంచె కట్టాడు. మోకాళ్ళదాకా, ఖద్దరు లాల్చీ వేసుకొన్నాడు. చలవ కళ్ళజోడు, నెత్తిమీద గాంధీటోపి, చంకలో తోలుసంచీ, మరోచేతిలో అయిదారు పత్రికలు.

అతనే నన్ను కాఫీకి బలవంతం చేశాడు. కాఫీ తాగుతున్నప్పుడు, మెల్లిగా నా యోగ క్షేమా లడిగాడు. 'అమ్మాయి పిల్లలు కులాసాగా ఉన్నారా' అన్నాడు. తనే బిల్లు చెల్లించాడు. వద్దంటున్నా వినిపించుకోకుండా, పది రూపాయల ప్లాస్టిక్ సామాన్లు కొని పిల్లల కిప్పమన్నాడు. నన్నడిగి ఇంటి అడ్రసు పుచ్చుకొన్నాడు. ఆలోచించడానికీ, మాట్లాడడానికీ శరభయ్య నాకు అవకాశం ఇవ్వలేదు. నేను చూస్తుండగానే టాక్సీఎక్కి 'యమ్మెల్లే క్వార్టర్స్' అన్నాడు శరభయ్య.

ఆ పోయిన పోక, మూడో రోజున ఆఫీసులో కలుసుకొన్నాడు శరభయ్య. ఒకటోరకం సిగరెట్టు తనొకటి అంటించి, మరొకటి నాకిచ్చాడు.

"మీకు శంకరంపిళ్ళె తెలుసునటండీ మాష్టారూ?" అన్నాడు శరభయ్య.

"ఏ శంకరంపిళ్ళె?"

"జాయింట్ సెక్రటరీ..."

"ఓ అతనా! తెలియకేం?"

కాస్సేపటిదాకా, శరభయ్య ఏమీ అనలేదు. సిగరెట్టును ఆఖరిసారిగా గట్టిగా పీల్చి, యాష్ ట్రేలో పడేసి, వేళ్ళు విరుచుకొన్నాడు. ఒకటి రెండు క్షణాలు, నా కళ్ళల్లోకి దీక్షగా చూశాడు.

"అతనెలాంటి వాడంటారు?"

"మంచివాడేనే! ఏం?"

శరభయ్య, ఓసారి చుట్టూరా చూసి గొంతు సవరించుకొన్నాడు.

"మరేం లేదు లెండి. మా అప్లికేషను అతని దగ్గరున్నదని తెలిసింది. మీరూ ఓ సారి కదిపి చూడండి. అవసరమయితే, కొంత 'ఖర్చు' పెడదాం. దానికి చాలామంది కాంపిటీషనున్నారు. అతను తలుచుకొంటే పనవుతుందని విన్నాను. అతనితో నాకు పరిచయం లేదు. మీరున్నారన్న ధైర్యం లేకపోతే, నేనీ గొడవలోకే దిగకపోదును. సాయంత్రం క్లబ్బులో కలుసుకొన్నప్పుడు, ఆయనకి జ్ఞాపకం చేయండి. మరి నాకు సెలవిప్పిస్తారా? రేపు కలుస్తాను..."

శరభయ్య వెళ్ళిపోయిన చాలా సేపటిదాకా, అతన్ని గురించే ఆలోచిస్తూ ఉండిపోయాను. నా కెందుకో చటుక్కున అనిపించింది శరభయ్య దేవాంతకుడని! అలా, అప్పుడెందుకనిపించిందో, నాకే స్పష్టంగా తెలీదు.

శంకరంపిళ్ళె క్లబ్‌లో కనిపించినపుడు మాట సామెతగా అడిగాను. ఆ బస్సురూటు ఇంకెవరికో ఖాయమైందనీ, నాలుగయిదు రోజుల్లో ఆర్డర్లు పంపబోతున్నామనీ అన్నాడు. అంతమాట అతనన్నాక, ఇంకా శరభయ్య కేదో వరగబెట్టమని, నేను పిళ్ళెతో అనలేకపోయాను.

మొన్నాడు పది గంటలకల్లా శరభయ్య వచ్చాడు. శంకరం పిళ్ళె చెప్పిన సంగతినే అతనితో అన్నాను. క్షణకాలం శరభయ్య ముఖం మాడిపోయింది.

"రాత్రి మీ హోటలుకు నాలుగైదుసార్లు ఫోను చేశాను. మీరు రూములో లేరుటగా?"

"ఎందుకండీ?" అన్నాడు శరభయ్య.

"మీకు నే నే విధంగానూ సాయపడలేక పోయాను. కానీ మీరు మాత్రం..."

"ఆఁ దానిదేముందిలెండి!" అంటూ నవ్వాడు శరభయ్య.

"ఇప్పుడు నా దగ్గరగూడా డబ్బు లేదు. నాలుగైదువందల రూపాయిల గుడ్డలు తెచ్చి ఇంట్లో పడేసి వెళ్ళారు. నేనిమ్మన్నానని ఇచ్చారుటగా! పోనీ వాళ్ళవి వాళ్ళ కిచ్చేయండి. ఇంకా వాటిని అలానే ఉంచాను..."

ఈ మాటలంటున్నంత సేపూ, శరభయ్య 'ఆఁ పోన్లెండి' 'సింగినాదంగాదూ' 'ఏమిటండీ మీదంతా—' అంటూనే ఉన్నాడు. నేను పిలుస్తున్నా వినిపించుకోకుండానే వెళ్ళిపోయాడు.

అయిదారు రోజుల తరువాత శంకరంపిళ్ళె కనిపించి చెప్పాడు. ఆ బస్సు రూటు శరభయ్యకే వచ్చిందట. పాత ఆర్డర్సును కాన్సిల్ చేస్తూ 'పైనించి' హుకుం వచ్చిందట! అంతకన్నా వివరాలు నేనడగనూ లేదు, అతను చెప్పనూ లేదు.

మళ్ళీ శరభయ్యను కలుసుకొనే మహద్భాగ్యం 1953లో కలిగింది. 49 నాటికీ, 53 నాటికీ, నాకెక్కడా లంగరంద లేదు. రెండస్థుల మేడ, ముందు చిన్న తోట, ఓ పక్కగా గారేజి, దానిపక్కనే పెద్ద షెడ్డు, అందులో నాలుగు బస్సులు, అట్టహాసంగా ఉంది.

"ఎలా ఉన్నారు? ఏం చేస్తున్నారు?" అన్నాను లాంఛనంగా.

"ఏం చెయ్యడానికీ తీరిక చిక్కడం లేదండీ! నా పూర్తి కాలాన్ని దేశ సేవకే అంకితం చేద్దామనుకొంటున్నాను. దేశం రాజకీయంగా విముక్తి పొందినా, ఇంకా మనం విముక్తులం కావలసిన సమస్యలు అనేకం ఉన్నాయి. నిన్న మొన్నటి దాకా, బ్రిటిషువాళ్ళు మనల్ని అణచి పెట్టారు. మన ప్రకృతి సంపదను ఉపయోగ పెట్టనివ్వలేదు. మన పరిశ్రమల్ని ప్రోత్సహించ లేదు. అది కారణంగా వ్యవసాయ రంగం మీద తీవ్రమైన వత్తిడి ఉంది. ఆ వత్తిడిని తగ్గించాలంటే ఆ రంగాన్ని అంటి పెట్టుకొన్న ప్రజలకు, కొత్త పనులు చూపాలి. అంటే పరిశ్రమలు అభివృద్ధి కావాలన్నమాట. ప్రతిదాన్నీ మనం ఇతర దేశాలనుండి తెప్పించుకొంటున్న కారణాన, మన విదేశీ నిల్వలు కర్పూరంలా హరించి పోతున్నాయి. ఈ సంక్షోభాన్నుండి దేశాన్ని రక్షించవలసిన అవసరం ఎంతైనా ఉంది. దేశభక్తుడైన ప్రతివాడూ ఇప్పుడు చెయ్యవలసినపని, విరివిగా పరిశ్రమల్ని స్థాపించడం. నేనూ ఉడుతా భక్తిగా, దేశం పట్ల నాకున్న బాధ్యతల్ని నిర్వహిద్దామనుకొంటున్నాను..."

"గొప్ప ఉద్దేశం. కానివ్వండి" అని వచ్చేశాను.

ఇది జరిగిన నాలుగు నెలలకే "శరభేంద్రా ఇండస్ట్రీస్ ప్రైవేట్ లిమిటెడ్" వారి సప్లిమెంటుల్ని దినపత్రికలు ప్రకటించడం జరిగింది.

ముకుందం జాబు రాసినదాకా, ఈ శరభేంద్రా ఇండస్ట్రీస్, శర భయ్యదేనని నేను రూఢిచేసుకోలేక పోయాను. శరభయ్యను గురించి ఆలోచిస్తుంటే—అలా ఆలోచించే హక్కే నాకు లేదనిపించింది. పట్టుమని పదిసంవత్సరాలు గడవలేదు; చిత్రంగా మారిపోయాడు శరభయ్య. ఈ మార్పుకు అతని తెలివితేటలే కారణమన్న వాదాన్ని, ఇప్పటికీ బహి రంగంగా నేను ఖండించలేకపోతున్నాను. పరిసరాలతో ఇట్టే ఇమిడిపోవ డమే కాదు; వాటిని తనకు ఉపయోగపడే పద్ధతిలో మలుచుకోవడం శరభయ్యకు బాగా చేతనవుతుం దనుకొంటాను. జీవితం 'రేస్' లాంటి దనుకొంటే, శరభయ్య మనకు విపులంగా అర్థమయిపోతాడు. బలం, జవం, ఉన్నగుర్రం గెలుస్తుంది. బలం లేనివి, ఓడిపోతాయి. గెలిచిన గుర్రాన్ని చూసి అసూయపడి లాభంలేదు. మరో గుర్రం గెలవగూడ దన్న శాసనమేమీ లేదే!

అతనేవో అవినీతిమార్గాలద్వారా ఈ స్థితి కొచ్చాడని, చాలామంది నాతో అన్నారు. ఆ వాదనతో నేనెప్పుడూ ఏకీభవించలేదు. ఏదో మార్గం పల్లకాటిమార్గం-అతను సాధించాడు. సన్మార్గంలోఉండి, నువ్వు కలలో కూడా కనలేనివాటిని అతను చిటికెలో చెయ్యగలడు. కొండమీది కోతిని దింపమన్నా దింపగలడు. అతని మాటకున్న చెలామణీ నీ రూపాయి నోటుకు లేదు. నీ మంచితనం, నిజాయితీ, సన్మార్గం, రుజుత్వం వగైరా వగైరాలు కేవలం అలంకార ప్రాయాలు. శుద్ధ దండగ. కాదనే వారికి ముకుందాన్ని చూపించ దలచుకొన్నాను.

నాకు తెలిసినంత వరకూ ముకుందం సజ్జనుడు. చాలా మందిలో అంతర్గతంగా ఉండే సవాలక్ష దుర్లక్షణాలు వాడిలో లేవు. ఏ పని చేసినా మనస్ఫూర్తిగా చేస్తాడు. అనుకొనేదొకటి, అనేదొకటి ముకుందం నిఘంటువులోనే లేదు. చెప్పినదాన్ని మాటతప్పకుండా చెయ్యడం

వాడి ప్రత్యేకత. 1940లో చేస్తున్న ఉద్యోగాన్ని వొదిలేసి దేశసేవకు పూనుకొన్నాడు. ఖద్దరు కట్టాడు. ఇంట్లో వాళ్ళందరిచేతా కట్టించాడు. రాట్నం వొడికాడు. కల్లుపాకలదగ్గర పికెటింగ్ చేశాడు. దెబ్బలు తిన్నాడు. మూణ్నెల్లపాటు జైల్లోఉండి వచ్చాడు. హరిజనుల్ని ఇంట్లోకి రానిచ్చాడు. సమిష్టి భోజనాలు చేశాడు. అంతా గొప్పవాడన్నారు. స్వచ్ఛంద సేవకుడన్నారు. 'జై' లు కొట్టారు. ఏం జరిగిందట? ముకుందం ఇప్పుడు ఎందుకూ కాకుండా ఉన్నాడు. ఆస్తంతా కరిగి పోయింది. బ్రిటిషు వాళ్ళమీది కోపంతో కొడుకుల్ని చదివించడం మానేశాడు. వాళ్లెందుకూ పనికిరాకుండా ఉన్నారు. కూటికీ గుడ్డకూ నానా గడ్డీ కరుస్తున్నాడు. ఏదో ఓ ఏర్పాటు చెయ్యమని ముకుందం జాబు రాశాడు. నాలుగురోజులు ఆలోచించాక, కుటుంబంతో సహా బయలుదేరి రమ్మని జవాబు రాశాను.

రాశానే గానీ, నేనే విధంగానూ సాయపడ లేనని నాకు తెలుసు. అథవా ఏదో తంటాలుపడ్డా, అది ముకుందానికి కావలసిన విధంగా ఉండదనేది ఖాయం. అలాగని నా ప్రయత్నాలు మానలేను. అదృష్టంవుంటే — ఏమో ఎవరు చెబుతారు?

ఎన్నడూ దేనికీ యాచించని ముకుందం, ఇప్పుడు తన కుటుంబ భవిష్యత్తుకోసం, ఉద్యోగాలు యాచిస్తున్నాడు. అందులోనూ, నేర్పు లేదు. ధైర్యం లేదు. నన్నే ఏదో చూడమన్నాడు. అలా అనడంలో నాలుగైదుసార్లు శరభయ్య ప్రసక్తి తెచ్చాడు.

"శరభయ్య నీకేమన్నా వరగబెడతాడని నువ్వనుకొంటున్నావా?" అన్నాను.

"దాన్ని వరగబెట్టడ మనకు. ఇంకేమన్నా అను. నేను ఊరికే దబ్బివ్వమనడం లేదు. చాకిరీ చేయించుకోమంటున్నాను. న్యాయంగా

దభిప్రాయమంటున్నాను. ఇందులో వొరగబెట్టడ మేముందీ! నా కెందుకో శరభయ్యమీద నమ్మకముంది. ఒక ఊరివాళ్ళం. చాలాకాలం కలిసి మెలిసి తిరిగిన వాళ్ళం. అనేక సార్లు అతనికి సాయ పడ్డాను. ఇప్పుడా మాత్రం చెయ్యలేడా-అని!"

ముకుందాన్ని చూసి జాలిపడ్డాను.

"మనుషుల సంగతి నీకు బొత్తిగా తెలీదు ముకుందం. నువ్వెప్పుడో పదిహేనేళ్ళ కిందటి సంగతి చెబుతున్నావు. అప్పటికీ ఇప్పటికీ మీ ఇద్దరి అంతస్థుల్లోనూ చాలా తేడా ఉంది. ఆ తేడా తప్పకుండా, మీ స్నేహాలమీద పని చేస్తుంది. తీరా వెళ్ళాక, అతను కాదంటే నువ్వు చాలా బాధ పడతావు. అందుకు సిద్ధమే నంటే వెడదాం పద." అన్నాను గతిలేక.

"నువ్వెందుకిలా అనుకొంటున్నట్టు?" అన్నాడు ముకుందం నవ్వుతూ.

"నీకంటే మనుషుల్ని గురించి నా కెక్కువ తెలుసు గనక."

ఏమనుకొన్నాడో ఏమోగానీ ముకుందంఆ సంభాషణను అంతటితో ఆపేశాడు. నేనూ కదపలేదు.

కాదనుకొంటూనే శరభయ్యకు నేను ఫోను చేశాను. నాలుగు సార్లూ అతను దొరకలేదు. స్వయంగా రెండు దఫాలు వెళ్ళాను. ఇంట్లో ఉండడు. ఫ్యాక్టరీలో ఉండడు. ఎక్కడికెళ్ళాడంటే తెలియదని జవాబు. విసుగెత్తి మానేశాను.

"ఇవాళ శరభయ్యను చూశాను." అన్నాడు ముకుందం ఓనాటి మధ్యాహ్నం.

''ఎక్కడ? ఏమన్నాడు?''

''రాజీ కుదిరే అవకాశం లేదు.'' అన్నాడు ముకుందం చాలా నిరుత్సాహంగా.

అతనంటున్న దేమిటో నాకు బోధపడలేదు.

''అదేరా! సమ్మెసంగతి. నాలుగురోజుల్నించీ, మొత్తం కూలీ లందరూ సమ్మె చేస్తున్నారుగా.'' అన్నాడు ముకుందం.

"నాకు తెలీదే?"

"చేస్తున్నారు." అన్నాడు ముకుందం.

"ఎందుకు చేస్తున్నారని అడిగాను. వారు చెప్పినమాటలు వింటుంటే గుండె తరుక్కుపోయింది. రోజుకు పదిగంటలుపనిచేయిస్తార్ట. ఏ చిన్న తప్పు జరిగినా జరిమానాలు వేస్తార్ట. అంకెలు వెయ్యకుండా రసీదులమీద సంతకాలు తీసుకొని, ఎక్కువ డబ్బిచ్చినట్లు లెక్క రాస్తార్ట. జీతాలు పెంచమని, ఆరునెల్ల నించీ అడుగుతుంటే, ఇదిగో అదిగో అంటూ జరుపుతున్నార్ట. ఆఖరుకు గత్యంతరంలేక, నెలరోజుల నోటీసిచ్చి, నాలుగురోజుల్నించీ సమ్మెచేస్తున్నారు. దాన్ని పడగొట్ట డానికి నానా యాతనలూ పడుతున్నట్టు గ్రహించాను. ఈ సమ్మె సొక్కుండా చేస్తే, నా పిల్లలకి ఉద్యోగాలిస్తానన్నాడు. నాకూ ఏదో ముట్టచెబుతార్ట.''

''ఇందులో నీ ప్రసక్తేముంది?'' అన్నాను అర్థంగాక.

'' కూలీలు, నా తీర్పుకు నిలబడతామన్నారు. ఆ సంగతి శరభయ్యకు చెప్పాను. తీర్పెలా ఉండాలో అతను నాకు డిక్టేట్ చేశాడు.

ఈ తీర్పుకు కూలీల్ని వొప్పుకునేట్టు చేస్తే, నాకీ లాభాలుంటాయన్నాడు. ఇచ్ఛా" అన్నాడు ముకుందం.

అంతకోపం ముకుందానికి రాగా నేనెప్పుడూ చూడలా.

"ఏం చేదా మనుకొంటున్నావ్?"

"సమ్మె సాగుతుందని చెప్పాను. ఈ రోజునించీ నేనూ సత్యాగ్రహం చేయబోతున్నాను." అన్నాడు ముకుందం.

"అయితే శరభయ్య కంపెనీలో నీ పిల్లల ఉద్యోగానికి ఆశ వొదులుకోవాలి."

"ఒదులుకుంటాను. ఇంత నీచంగా వచ్చే ఉద్యోగాలు, నా పిల్లలు చెయ్య నక్కర్లేదు." అన్నాడు ముకుందం.

ఆఫీసునుంచి బయలుదేర బోతుండగా శరభయ్య ఫోను చేశాడు- తనను కలుసుకోమని. ముకుందాన్ని గురించి అడగడాని కనుకొన్నాను. నా అనుమానం నిజమే అయింది.

"ముకుందానికి మీరన్నా చెప్పిచూడండి సార్! ఆ కూలీ వెధవల్ని వెంటేసుకొని గోల చేస్తున్నాడు. వాళ్ళు వాగినదంతా నిజమేనంటాడు. వాళ్ళకు పక్కతాళం వేస్తున్నాడు. రాబొయ్యేముందు, ఆఫీసులోకి పిలిపించి మాట్లాడి చూశాను. ఉత్త మూర్ఖుడు. వాళ్ళడిగిందంతా ఇచ్చెయ్యమంటాడు. నేనీ పరిశ్రమల్ని ఎందుకు పెట్టానో చెప్పాను. దీనివల్ల ఎంత విదేశీమారకం దేశానికి ఆదా అవుతుందో అంకెలలో చూపించాను. ఇలా సమ్మెల్ని వెనకేసుకొచ్చి దేశద్రోహివి కావద్దని ఎంతచెప్పినా వినిపించుకో లేదు. మీరన్నా చెప్పిచూడండి! వస్తూ వస్తూ పోలీసు

రిపోర్టు చేసి వచ్చాను. రేపు కాల్పులు జరిగితే జరగొచ్చు. నా బాధ్యత లేదు. ముందుగా చెబుతున్నాను. మంచిగా వినకపోతే, తన్నయినా వినిపిస్తా. ఈ కూలీ వెధవలికి లొంగిపోయి దేశంపట్ల నాకున్న బాధ్యత ల్నించి తప్పుకోలేను. నాకూ అతనికీ కావలసిన వారు గనక ఇంతగా చెబుతున్నాను గానీ...కొడుకులకు ఉద్యోగమిస్తానన్నాను. కావలిస్తే అతన్నీ నాదగ్గరే ఉండి పొమ్మనండి. ఈ మానేజిమెంటంతా తన్నే చూసుకోమనండి. నేను కాదనను. అంతే గానీ..."

ఆ రాత్రి భోజనాలయ్యాక, శరభయ్య ఇచ్చిన ఆఖరిఫాన్ని ముకుందానికి చెప్పాను. చివరికి నా అభిప్రాయంగూడా తెలియపరిచాను.

"అదిగాదు ముకుందం! ఇప్పుడు నువ్వు సమ్మెలో ఉండనంత మాత్రాన నీకొచ్చిన లోటేమీలేదు. నువ్వు దేశభక్తుడివి కాకుండానూ పోలేదు. జీవితంలో చాలా దెబ్బలు తిన్నావు. ఇక తినే ఓపిక నీకులేదు. ఉన్నా, నీ పిల్లల కోసమన్నా దాన్ని కొంత కాలంపాటు కట్టిపెట్టడం మంచిదని నా సలహా. తరవాత నీ ఇష్టం!"

చెబుతున్నంత సేపూ, ముకుందం, నా ముఖంలోకి గుచ్చిగుచ్చి చూస్తూనే ఉన్నాడు. అంతా విన్నాక మ్లానంగా నవ్వాడు.

"నా మాటలు నీకు నచ్చలేదా?"

"అందుగ్గాదు" అన్నాడు ముకుందం. "మనుషులు ఇంత చిత్రంగా ఎలా మారిపోతారో నాకు తెలియకుండా ఉంది. కూటికీ గుడ్డకూ అల్లల్లాడిపోయిన రోజుల్ని, ఇంత సులభంగా శరభయ్య మర్చి పోతా డనుకోలేను. బెజవాడ వెళ్ళిన కొత్తలో, అతను నాకో జాబు రాశాడు..."

"ఏదీ, జీతం చాలడంలేదనీ, ఎక్కువ చెయ్యమంటే పొమ్మంటు న్నారనీ, సమ్మెచేస్తే కాల్పిస్తున్నారనీ—అదేనా?"

''అవును. ఇవన్నీ తెలిసి, తనే అనుభవించిగూడా శరభయ్య, ఇంత కఠినంగా తయారవడాన్ని నే నర్థంచేసుకోలేక పోతున్నాను." అన్నాడు ముకుందం...

"నా కర్థమయింది" అన్నాను కసిగా. "నాకు శరభయ్యమీద ఎప్పుడూ మంచి అభిప్రాయమే ఉంది. తనను దాచుకోవడానికి ప్రయత్నించక పోవడం, అతనిలో ఉన్న సుగుణం. కుక్క, కుక్కలాగా అరవాలిగానీ, ఆవులాగా అరవగూడదు. అలా అరచిందో — దాని నిజాయితీని, మనం తప్పకుండా శంకించాలి. కూలీగా బ్రతికినప్పుడు, ఆమాటలే అన్నాడు. డబ్బున్నవాళ్ళమీద, కసి కోపం, మంట, అసూయ...ఇవన్నీ అతని అనుభవంలో ఉన్నవే! ఇప్పుడు అతనే డబ్బున్నవాడయ్యాడు. తనను గురించి, ఇప్పటి కూలిజనం, ఏమను కొనేదీ అతనికి తెలుసు. కాబట్టే అతనికి అంతమంట. తను పోగుచేసు కొన్న సంపదను నిలువునా దోచుకొనేందుకే, కూలీలు ఇలా సమ్మె చేస్తున్నారన్న భావం, అతనిలో ఉంది. ఇవన్నీ ఉండటం, శరభయ్య తప్పుకాదను కొంటాను. అలా ఉండటం, ఆ వర్గలక్షణ మయినప్పుడు, మనం శరభయ్యను తప్పు పట్టి లాభంలేదు. తనస్థితికి అతీతంగా అతను మాట్లాడిఉంటే, ఇంకా కూలీలమీదా, ప్రజలమీదా, బీదతనంమీదా, సాను భూతి చూపిస్తే, మనం తప్పకుండా, అతని విషయంలో జాగ్రతగా ఉండాలి. తన వర్గదృష్టిని బైట పెట్టడంలో, శరభయ్య ఎప్పుడూ తప్పటడుగు వెయ్యలేదు. కదూ?''

"అది పరిణామమనే నువ్వంటే, అటువంటివాడికి నేను చాలా దూరంగా ఉండాలని కోరుకొంటున్నాను. అలా - ఊసరవెల్లిలా మారి పోవడం నాకు చాతకాదనుకొంటాను. నేను న్యాయం, ధర్మం, సత్యం అనుకొన్న దాని కోసం, మనస్ఫూర్తిగా దెబ్బలాడిన వాణ్ని. ఏ ఎండకా గొడుగు పట్టడం—ఇంతవరకూ నావల్ల కాలేదు!" అన్నాడు ముకుందం గంభీరంగా.

"ఇక ముందుగూడా కాదు. నీ చేత గాని తనాన్ని కప్పిపుచ్చ కొనేందుకుగాను ధర్మం అంటావు. న్యాయం అంటావు. సత్యం అంటావు. మారనంటావు. పరిస్థితులకు అనుగుణంగా మారలేక పోవడం జడలక్షణం గానీ మనిషి లక్షణం కాదనుకొంటాను. నువ్వంటున్న చిలకపలుకులన్నీ మంచివా చెడ్డవా అని తర్కించకు. మంచివే కావచ్చు. కానీ ఈ నాణేలు ఇప్పుడు చెలామణీలో లేవు. ఈ చెల్లని డబ్బులు జేబులో వేసుకుని, ఏమేమిటో కొందామని బయలుదేరావు. నీ ప్రయాణం శుద్ధదండుగ. నువ్వేమీ కొనలేవు. పైగా మాయ డబ్బులిచ్చిమోసం చేస్తున్నావని నీ మీద కేసుపెట్టే ప్రమాదం ఉంది. ఆలోచించుకో!"

ఆ తెల్లవారి శరభయ్య ఫోన్‌లో పిలిచి చెప్పాడు; సత్యాగ్రహం చేస్తుంటే ముకుందాన్ని పోలీసులు అరెస్టుచేశారట. వంటినిండా గాయా లతో స్పృహలేకుండా స్టేషన్‌లో పడి ఉన్నాట్ట.

ముకుందాన్ని చూసి, జాలిపడాలో విచారించాలో నాకిప్పటికీ తెలియడం లేదు.

* * *